

WANVERHOUDINGEN
DE PEDOFIEL, DE POLITICUS, DE FILOSOOF
EN DE VROUWEN

WANVERHOUDINGEN

De pedofiel, de politicus, de filosoof
en de vrouwen

Abe Geldhof

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk : 2016

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven, België

E-mail : uitgeverij@acco.be - Website : www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland :

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland

E-mail : info@uitgeverijacco.nl - Website : www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp : www.frisco-ontwerpbureau.be

Omslagillustratie: *Volto da sfogliare*, Paola Grizi

Foto achterflap: Charlotte Luyckx

© 2016 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Inhoud

	Wat past niet in het rijtje?	7
I.	Vrouwen, vrouwen, ...	15
	Freud en het raadsel van de vrouw	16
	Marie Bonaparte schaamteloos op consultatie bij Freud	36
II.	... en nog eens vrouwen	65
	Anna Karenina: van trauma over jaloezie tot zelfmoord	66
	Mannen, vrouwen en de moderne eenzaamheid	87
III.	De crisis en haar zondebokken	107
	Perverse ideologieën in de politiek	108
IV.	Pedofilie en transvestitisme	127
	Pedofilie: een theorie voor de kliniek	128
	Een travestiet en zijn passie voor de moeder	162
V.	De perplexe filosoof	181
	De altruïstische moord van Louis Althusser	182
	De asexuele en dode filosofie van Ludwig Wittgenstein	199
	Besluit: een gezicht van bladeren	219
	Dankwoord	221
	Bibliografie	223
	Eindnoten	229

Wat past niet in het rijtje?

Wat past niet in het rijtje? Om de zoveel tijd leggen mensen elkaar dit eeuwen-oude raadsel voor. Het kan bijvoorbeeld om educatieve redenen worden gebruikt, om jonge kinderen te leren nadenken. Men stelt een reeks voor; aan het kind om de uitzondering te vinden. Zo leert het spelenderwijs logische redeneringen opbouwen. Het raadsel kan ook door volwassenen gebruikt worden om de lachspieren te kittelen. In dat geval wil het degene die de grap voorgeschoteld krijgt, op het verkeerde been zetten. Wat past bijvoorbeeld niet in volgende rijtje: bruine beren, masturberen of ijsberen? Masturberen uiteraard, want dat is geen dier! Fout: bruine beren, de andere twee zijn werkwoorden.

Wanverhoudingen schotelt een veel minder grappig raadsel voor. Wie past niet in deze op het eerste gezicht bizarre reeks: de pedofiel, de politicus, de filosoof of de vrouwen? Een eerste zal zeggen dat de pedofiel er niet in past. Zijn seksuele neigingen vallen namelijk buiten alle sociale conventies. Een tweede zal stellig de politicus naar voren schuiven. Hij heeft namelijk een onmogelijk beroep, getuige de huidige onmondigheid van

Europa om een lange reeks crisissen – de financiële en economische crisis, de milieucrisis, de vluchtelingencrisis, ... – op een daadkrachtige manier aan te pakken. Men kan evengoed voor de filosoof opteren, gebaseerd op de karikatuur dat hij zichzelf buiten de maatschappij zou plaatsen en zich aan zijn denken zou overleveren. Tot slot zullen er ook zijn die de vrouwen uitkiezen. ‘Woman is the nigger of the world’, zongen John Lennon en Yoko Ono in de jaren ’70. Recenter eisen ook de Oekraïense protestgroep *Femen* en het Russische *Pussy Riot* de aandacht op voor de onderdrukte positie van de vrouw in de samenleving. Dat vrouwen inderdaad een uitzonderingspositie kunnen krijgen, toont zich echter evengoed in omgekeerde zin. In de overdreven verering voor de vrouw die bijvoorbeeld aan de middeleeuwse hoofse liefde eigen was. De vrouw werd er nagenoeg van haar menselijkheid ontdaan. De ridder zette zijn geliefde op een dermate hoog voetstuk, dat men zich afvraagt of het beeld dat hij van haar heeft nog een verband houdt met de vrouw die ze in werkelijkheid is.

Gemeenschappelijk aan elk van deze figuren is dat zij ons wijzen op misverstanden en wanverhoudingen tussen mensen. De pedofiel blijkt het kind dat hij verafgoodt niet te begrijpen. Racistische en xenofobe politici negeren de noden van grote bevolkingsgroepen. Een filosoof kan wel eens serieus in de knoop raken met zijn eigen denken. En de meest fundamentele wanverhouding lijkt ten slotte wel die tussen mannen en vrouwen te zijn.

Laten we ze alle vier even van dichterbij bekijken.

De pedofiel. De Nederlandse pedofiele vereniging Martijn heeft de laatste jaren geprobeerd om tot maatschappelijke aanvaarding van seksuele relaties tussen volwassenen en kinderen te komen. De vereniging werd echter na hoog oplopende discussies, woedende actiecomités en lang

aanslepende juridische procedures door de Nederlandse Hoge Raad verboden. Zij flirtte met de grenzen van het sociaal toelaatbare en heeft die strijd duidelijk verloren. De maatschappij heeft er goed aangedaan om de pedofilie met grote stelligheid te verbieden. Daarvoor zijn klinische argumenten aan te brengen. Wie als psycholoog met slachtoffers van seksueel misbruik heeft gewerkt, kent de ravages die dit bij een kind kan veroorzaken. Diezelfde praktijk van de hulpverlening leert ons evenwel ook dat pedofiele individuen met een zeer serieus bedoelde hulpvraag kunnen zitten. Het is daarom dat Peter Dewaele, die meerdere jaren hoofd van de cel Pedofilie van de Federale Gerechtelijke Politie Brussel was, een pleidooi heeft gehouden om een serieus onderzoek te voeren naar de mogelijkheden voor behandeling van pedofilie. Met mijn eigen klinische bevindingen daaromtrent wil ik op zijn suggestie ingaan.

Ik vertrek vanuit een vaststelling: seksualiteit is voor elke mens problematisch. Om een seksuele 'stoornis' als pedofilie te begrijpen en te behandelen, dienen we van daaruit te vertrekken. Iets in de menselijke seksualiteit is traumatiserend. Pedofilie is in mijn opvatting een heel concrete manier om dit seksuele trauma te verwerken. Een grondige analyse leert ons vervolgens dat pedofilie geen robuust gegeven is. Het kent daarentegen veel varianten. De verschillende structuren in de pedofilie begrijpen, is daarom van essentieel belang voorafgaandelijk aan elke therapeutische bemoeienis. Ik zal deze varianten zeer grondig onder de loep nemen. Vervolgens zullen we moeten inzien dat er in al deze varianten telkens een ernstige wanverhouding bestaat tussen de pedofiele volwassene en het kind. De manier waarop die wanverhouding zich uit, verschilt heel sterk naargelang de onderliggende persoonlijkheidsstructuur van de pedofiel.

Door mijn analyse van de pedofilie heb ik een merkwaardige gelijkenis ontdekt tussen de pedofilie en het transvestitisme. Om de gelijkenissen en verschillen aan te tonen vertrek ik van een zeer concrete gevalstudie, namelijk die van François-Timoléon de Choisy die een groot deel van

zijn leven aan het hof van Louis XIV verbleef. Deze man, die zich zijn hele leven lang als vrouw heeft verkleed, heeft een zeer curieuze autobiografie geschreven, die ons als het ware het ‘negatief’ van de perverse pedofilie zal tonen. Wanneer we vervolgens vanuit het transvestitisme naar de pedofilie zullen terugkijken, zullen we ook de pedofiele wanverhoudingen beter kunnen begrijpen.

De politicus. Regeren lijkt een onmogelijk beroep. Er is geen politicus zonder kopzorgen, ongeacht het politieke spectrum waarin hij zich profileert. Die kopzorgen hebben alles te maken met de zogeheten ‘crisis’. De crisis houdt niet op. Is de ene onder controle, dan komt er wel een nieuwe. De crisis is een demon die onophoudelijk van gedaante verwisselt. In confrontatie met deze koppige demon zien we de laatste jaren weer racistische en xenofobe ideologieën de kop opsteken. In werkelijkheid zijn ze nooit weggeweest. Ze zijn sluimerend aanwezig en worden wakker in tijden van crisis. Binnen deze ideologieën worden zondebokken aangeduid die de oorzaak van de crisis zouden zijn. Daarmee lost men de crisis niet op, maar werpt men de crisis van zich af. Helaas voor hen maakt deze worp de beweging van een boemerang. Racistische en xenofobe discours hebben het kenmerk de crisis in het beste geval alleen maar te verschuiven, maar vaker nog aan te wakkeren.

Wanneer we nu de dehumaniserende en degraderende verhouding van dergelijke ideologieën tot hun zondebokken bestuderen, kunnen we merkwaardige gelijkenissen terugvinden met het perverse sadisme. In wetenschappelijke literatuur werd er reeds op gewezen dat het klinische beeld van het sadisme zich niet tot de spreekwoordelijke slaapkamer beperkt. Het manifesteert zich ook op collectief niveau. Daarom onderzoek ik eerst de kenmerken en de structuur van het sadisme. Ik bespreek meer bepaald hoe de sadist zich tot zijn slachtoffer verhoudt. Vervolgens ga ik na hoe deze typerende verhouding op collectief niveau

kan verschijnen. Ik stel op basis daarvan zes kenmerken op van wat we sadisme in de politiek kunnen noemen. Zo wordt er op een specifieke manier met de schuldvraag omgegaan, wordt er vaak niet in eigen naam gesproken, worden alternatieve oplossingen monddood gemaakt, worden er geen uitzonderingen in het systeem toegelaten en wordt er expliciet op de verdeeldheid van het volk ingespeeld. In laatste instantie wordt elke ware dialoog binnen een dergelijk systeem vermeden. Een dergelijk discours houdt daarom altijd een vorm van smetvrees in. Dialoog is gevaarlijk: men kan besmet raken met de opinies van anderen. Tot slot stel ik mij de vraag hoe de waarheid binnen een dergelijk discours verschijnt. Vaak claimt men de waarheid op zak te hebben. Men spreekt de waarheid, de waarheid en niets dan de waarheid. Die waarheidsclaim heeft echter een duistere schaduwzijde en dat is precies het sadistische genot. In naam van de waarheid denkt men 'alles' te mogen zeggen. Zo wordt het recht op vrije meningsuiting vaak verward met verbale agressie. Het blijkt dan niets meer te zijn dan een voorbode om de barrières van het fatsoen te kunnen overschrijden.

De filosoof. Er bestaat een stereotiep beeld van de filosoof dat hij zich als een kluizenaar buiten de maatschappij zou plaatsen. Hij die alles doorziet, zo klinkt de karikatuur, wil niet langer met zijn miserabele soortgenoten te maken hebben. Een ander en even karikaturaal beeld beschouwt de filosoof als de wijze bij uitstek die zijn eigen driften perfect meester is. Geen van beide beelden klopt. Niemand doorziet 'alles' en niemand beheerst zijn driften 'perfect'.

Toch geloofde de filosoof Ludwig Wittgenstein dat hij 'alle' problemen van de filosofie had opgelost. Een nauwgezette studie van zijn leven en werk toont echter dat zijn eigen denken hem langs alle kanten ontsnapte. Hij stond letterlijk *perplex* ten aanzien van zijn eigen gedachten. In tegenstelling tot de vele filosofische studies die zich met het denken van

Wittgenstein bezighielden, zal ik aantonen hoezeer het Wittgenstein aan controle over zijn eigen gedachten ontbrak. Hij slaagde er niet in zijn filosofie uit te leggen, noch aan zijn beste vriend en collega, noch aan kinderen op de schoolbanken. Eender welke vraag kon hem destabiliseren. En toch, zo zal ik aantonen, moeten we in Wittgenstein een genie erkennen. Hij is niet per se een genie wegens de inhoud van zijn filosofie. Hij zag zelf namelijk op een gegeven moment in dat die ‘onbruikbaar’ en ‘dood’ was. Hij is wel een genie wegens de manier waarop hij verschillende disciplines heeft aangewend om zich te wapenen tegen een zware crisis die op elk moment kon uitbreken. Ik zal beargumenteren dat die levenslange intieme crisis een uiting was van een psychotisch probleem om zich de taal en zijn lichaam eigen te maken.

Dat de filosoof ook niet noodzakelijk zijn driften perfect meester is, wordt op tragische wijze geïllustreerd door het noodlot dat Louis Althusser onderging. Hij doodde ongewild zijn vrouw tijdens een massage. Ook Althusser staat perplex. Niet zoals Wittgenstein ten aanzien van zijn eigen denksysteem, maar wel ten aanzien van het verlangen van een vrouw. Hij kan niet bevatten wat zij wil. Hij vermoordt haar in wat hij een ‘absence’ noemt. Er blijft letterlijk geen herinnering en geen gedachte aan de feiten over. Hij doodt haar zonder ‘zelf’ aanwezig te zijn tijdens de moord. In paniek schrijft hij daarom een zeer moedige autobiografie waarin hij het gebeurde voor zichzelf tracht te verklaren. Ik zal beargumenteren dat Althusser het doodsverlangen van zijn vrouw vanuit een psychotische beleving heeft gerealiseerd en dat hij daarmee het irrationele instrument van haar dood is geworden.

De vrouwen. En wat nu met de vrouwen? Om iets zinnigs te zeggen over vrouwen en over de verhouding die zowel mannen als vrouwen tot vrouwen innemen, zal ik mij in eerste instantie tot Freud en Tolstoj wenden. Tot Freud omdat de uitvinder van de psychoanalyse een eerlijke

en inspirerende getuigenis heeft gebracht over zijn verhouding als man tot vrouwen. Tot Tolstoj omdat de Russische grootmeester van de literatuur op onovertroffen wijze de subtiële gevoelswereld van een vrouw heeft beschreven. Daarna zal ik de moderne vormen van eenzaamheid bespreken.

Ik begin met twee hoofdstukken over Freud. Eerst breng ik een lectruur van de allereerste droom die Freud heeft geanalyseerd en gepubliceerd. Daarin spreekt hij op een zeer eerlijke manier over zijn intiemste zielenroerselen. Hij spreekt over zijn angst om als dokter een verkeerde diagnose te stellen. Hij becommentarieert de manier waarop hij zichzelf in zijn droom voorspiegelt nergens schuld aan te hebben. En hij laat zich uit over zijn eenzame positie in de wetenschappen. Daar voorbij doet er een bedreigender zaak op, namelijk de vraag: 'Wat willen vrouwen?' Ik zal beargumenteren hoe deze vraag in de eerste droom van Freud opduikt. De vraag wat vrouwen willen en hoe men zich als man tegenover vrouwen kan verhouden, is voor Freud zelf problematisch. Daarom is het in zekere zin vreemd dat Freud niet badend in het zweet wakker is geschoten uit een droom die hem precies met zijn intiemste angst confronteerde. Freud schoot echter niet wakker uit zijn droom. Het heeft hem wel aan het werk gezet om zijn eigen onbewuste zielenroerselen te overdenken. Zo ontdekte hij dat de droom een gecodeerde boodschap bevat. Zijn eigen analyse heeft hem vervolgens geïnspireerd om zich met de problemen en het lijden van anderen te gaan bezighouden. Dat wordt mijn tweede hoofdstuk, waarin ik de gevalstudie van Marie Bonaparte belicht.

Tot op heden bleef deze gevalstudie onderbelicht in de psychoanalytische literatuur. Deze steenrijke kleindochter van Napoleon consulteerde Freud geruime tijd. Zij was er op waanachtige manier van overtuigd dat ze een mislukte vrouw was omdat zij niet tot een orgasme kon komen door middel van stimulatie van de vagina en heeft zich daarom meermaals aan de clitoris laten opereren. Bijzonder interessant wordt

het wanneer we bestuderen hoe de interactie tussen Freud en zijn patiënte verliep. De paranoïde zekerheid van de patiënte steekt schril af ten aanzien van de kwetsbare zoektocht van Freud. Van daaruit bespreek ik ook het verschil tussen de waan van Bonaparte en de hedendaagse vormen van esthetische plastische chirurgie aan de genitalia. De aanvragen daartoe zijn volgens chirurgen op een aantal jaar tijd vervijfvoudigd. Ik zal uiteenzetten waarom ik meen dat de schaamte en de blik van anderen daarin een prominente rol speelt.

Vervolgens breng ik een lektuur van een van de grootste monumenten uit de literatuurgeschiedenis, Leo Tolstoj's roman *Anna Karenina*. De roman kan ons heel veel leren over de man-vrouwverhouding. Hij leert ons hoezeer seksualiteit traumatiserend kan zijn, zelfs wanneer deze binnen een liefdevolle relatie voorkomt. Tolstoj beschrijft ook bijzonder raak de ontwikkeling van de jaloezie bij Anna Karenina. Van hem kunnen we leren hoezeer een vrouw jaloers kan worden op de vrouw in zichzelf. En tot slot leren we bij hem ook iets over de haat. Tolstoj beschrijft meesterlijk hoezeer haar zelfmoord een agressieve daad is, waarmee ze haar omgeving probeert te raken. Ten slotte bespreek ik ook de moderne vormen van eenzaamheid die zowel mannen als vrouwen parten spelen.

I

Vrouwen, vrouwen, ...

Freud en het raadsel van de vrouw

De man-vrouwverhouding lijkt wel de wanverhouding bij uitstek en houdt nagenoeg iedereen op de een of andere manier bezig. Wat betekent het om man te zijn? Wat willen vrouwen? Ben ik vrouw genoeg voor een man? Welke vrouw mag moeder van mijn kinderen worden? In welke man kan ik een vader voor mijn kinderen zien? Hoe kan ik de rol van seksuele partner met deze van ouder verenigen? Welke impasses in het liefdesleven van mijn eigen ouders hebben mij als zoon of dochter getekend? En hoe geef ik de problemen van mijn ouders al dan niet door aan mijn kinderen?

Dit zijn vragen die psychotherapeuten dagdagelijks in hun praktijk geformuleerd krijgen. Die vraag is niet altijd even expliciet. Soms kan er ook een lange tijd nodig zijn vooraleer iemand zijn eigen vraag kan formuleren. Vaak ligt die bedolven onder een dikke laag puin en lange verhalen. Het gebeurt dan ook geregeld dat mensen verwonderd zijn wanneer ze – al dan niet met hulp van de therapeut – erin zijn geslaagd om hun meest intieme vragen te expliciteren. ‘Ik had zelf niet eens door dat mijn zorgen telkens rond dezelfde thema’s draaien!’ Of: ‘Nu zie ik in dat ik telkens in dezelfde situatie angstig wordt.’ Of: ‘Ik heb meer schrik voor de nabijheid van mijn partner dan ik zelf vermoedde.’

Wanneer iemand er toe komt om de kern van zijn bekommernissen te expliciteren, kan er soms een snel therapeutisch effect ontstaan. Men kan zich heel plots bevrijd voelen van een last. Voor hen kan dit moment van inzicht het besluit inluiden om de therapie te beëindigen. Maar even vaak komt het voor dat mensen zich net op dat moment nog zwaarder dan voorheen belast voelen. ‘Hoe geraak ik dáár vanaf?’ Zij krijgen het idee dat er meer aan de hand is. Vragen van een dergelijke complexiteit zorgen bovendien vaak voor een domino-effect. Wanneer een eerste vraag wordt gesteld, volgt al snel een ketting van andere vragen.

Het is Sigmund Freud niet anders vergaan. Op een dag droomde hij dat hij voor de opengesperde mond van een van zijn patiëntes stond. Bij

het ontwaken had hij meteen het idee dat er meer in zijn droom zat dan wat op het eerste gezicht duidelijk was. De droom ontketende een lange reeks associaties en vragen. Het voerde hem naar zijn diepste angsten. Het bracht hem namelijk bij de vraag wat vrouwen willen, en hoe hij zich als man tot vrouwen kan of moet verhouden. En die verhouding moet per definitie altijd ergens wel een wanverhouding zijn. Het is daarom – omdat de droom hem onder andere met de moeilijkheden tussen mannen en vrouwen confronteert – in feite verwonderlijk dat hij niet uit deze droom wakker is geschoten. Het zette hem integendeel aan het denken. De vragen die de droom met zich meebracht, hebben hem nooit meer losgelaten.

Dat heeft hij zonder geheimzinnigdoenerij ook zelf naar het einde van zijn leven toegegeven: ‘De grote vraag, die niet beantwoord is geworden en die ik ondanks dertig jaar onderzoek naar de vrouwelijke ziel niet heb kunnen beantwoorden is deze: *Wat wil de vrouw?*’¹ Ik zal beargumenteren dat Freud de psychoanalyse net heeft uitgevonden in confrontatie met deze vraag en dat deze vraag ook zijn hele leven lang een open vraag is gebleven en vooral: *moest* blijven.

De eerste geanalyseerde droom van Freud

Freud publiceerde de eerste droom die hij van zichzelf had geanalyseerd in het jaar 1900, in zijn boek *De droomduiding*.² Die droom is bekend geworden als de Irma-droom, wegens het pseudoniem dat hij gaf aan de patiënte die in de droom voorkomt. De droom gaat in verkorte versie als volgt. Freud ontmoet Irma in een grote hal. Zij heeft zijn heilkundige ‘oplossing’ niet geaccepteerd en Freud verwijt haar dat als ze nog steeds pijn heeft, het dan haar eigen schuld is. Zij antwoordt: ‘Als je eens wist wat een pijn ik nu heb in mijn keel, maag en buik, ik krimp van de pijn.’ Freud schrikt en kijkt haar aan. Zij ziet er bleek en opgeblazen uit en

plots vreest hij dat hij mogelijk toch iets medisch-biologisch over het hoofd heeft gezien. En dus neemt hij haar mee en wil haar in de keel kijken. Ze verzet zich heel even, maar opent ten slotte toch gewillig de mond. Zo ontdekt hij in de mondholte een grote witte vlek en merkwaardige gekrulde formaties, die naar model van de neusschelpen zijn gevormd met omvangrijke witte en grijze korsten. Hij roept snel dr. M. erbij, die het onderzoek herhaalt en bevestigt. Dr. M. ziet er heel anders uit dan normaal; hij is zeer bleek, hinkt en is baardeloos aan zijn kin. Dan verschijnen ineens zijn vrienden Otto en Leopold. De heren bediscussieren de toestand van de patiënte en men komt tot de slotsom dat zij wel degelijk geïnfecteerd is, maar zonder verder risico. Een niet onbelangrijk detail is dat het de schuld van Otto blijkt te zijn, die haar een injectie gaf met trimethylamine. Tot slot ziet Freud de chemische formule van dat product zeer expliciet voor zich. De droom eindigt met een kleine sneer naar collega Otto. Freud denkt bij zichzelf dat men dit soort injecties niet zo lichtvaardig mag geven. Het spuitje was, zo denkt hij, waarschijnlijk niet eens schoon.

Freud is zeer openhartig, en al zeker wanneer we zijn daaropvolgende uitgebreide analyse lezen. Bij elk sleutelwoord dat in de droom voorkomt, geeft Freud namelijk zijn associaties. Die bestrijken vele pagina's. Hij botst zowel op zijn eigen angsten en zijn schuldgevoelens, maar ook op een zeker narcisme ten aanzien van zijn collega's. Met deze openhartigheid heeft hij een zeer duidelijke bedoeling. Hij wil illustreren dat de droom een wens in zich draagt. Hij concludeert zijn interpretatie namelijk met de opmerking: 'Is de duidingsarbeid voltooid, dan kan men in de droom een wensvervulling herkennen.'³ Deze conclusie zal hij verder theoretiseren in de rest van zijn boek.

Laat ons echter bij deze ene droom blijven en specificeren wat volgens Freud zelf de wens in die specifieke droom is. De wensvervulling toont zich op vier verschillende gebieden:

- *Bekommernissen als arts.* Het verbergt zijn niet-aflatende angst als dokter om een verkeerde diagnose te stellen bij een patiënt. Omgekeerd verbergt het dus de wens dat hij de juiste diagnose heeft gesteld bij Irma. In werkelijkheid was die patiënte slechts van een aantal van haar symptomen verlost, maar niet van alle. Freuds vriend Otto had hem daar de dag voor de droom op geattendeerd. Freuds behandeling had tot dan toe slechts deels gewerkt. Hij wentelt daarom eerst de schuld af op zijn patiënte: 'Als je nog pijn hebt, is het je eigen schuld.' Vervolgens blijken zijn collega's de schuld te dragen. Zijn droom moet hem geruststellen dat hij voldoende professioneel is.
- *Schuld ten aanzien van collega's.* In die tijd experimenteerden Freud en zijn collega's met de geneeskundige werking van cocaïne. Freud gebruikte zelf cocaïne om hinderlijke zwellingen in de neus te onderdrukken. Een patiënte volgde hem daarin, maar had enkele dagen voor de droom een omvangrijke necrose van het neusslijmvlies – het eindstadium van de celdood – opgelopen. In het jaar van de droom had Freud bovendien een collega verloren die verslaafd was geraakt. Dit alles leverde hem naar eigen zeggen zwaarwegende zelfverwijten op. De witte vlekken en korsten in de mondholte van Irma herinneren hem daaraan. Dat hij in de droom niet verantwoordelijk wenst te zijn voor dit symptoom van Irma, verbergt daarom zijn wens dat hij niet verantwoordelijk zou zijn voor de verslavingen van zijn collega's.
- *Wetenschappelijke eenzaamheid.* Als academisch onderzoeker stond hij op dat moment volledig alleen in zijn idee dat de seksualiteit van cruciaal belang is in de etiologie van neurotische symptomen. Zijn droom toont hem daarom bij wijze van wensvervulling de oorzaak van Irma's klachten klaar en duidelijk in de vetgedrukte formule voor trimethylamine, die Freud door de geur van het

product aan de seksualiteit doet denken. De droom verbergt daarmee de wens dat hij het bij het rechte eind zou hebben in zijn wetenschappelijke theorievorming.

- *Vrouwelijke seksualiteit.* Last but not least waart in deze droom de wens dat hij zou weten wat de vrouw wil op seksueel vlak. Over dat laatste zegt hij letterlijk in het besluitend woord: 'Irma's kwalen zijn afdoende te verklaren uit haar weduwstaat, waaraan ik immers niets kan veranderen.'⁴ Freud redeneert op dat moment nog dat de arts de hysterische klachten van de patiënte slechts deels kan opheffen. Aan het resterende deel dat zijn oorzaak vindt in de seksuele onbevredigdheid, kan de arts niets veranderen. In zijn droom meent hij dus te weten wat 'goed' is voor de patiënt: een bevredigende seksualiteit. Dat de seksualiteit echter niet noodzakelijk lustvol en bevredigend hoeft te zijn, zou hij pas later inzien en theoretiseren.

De droom bevat dus vier wensen. Elk van die wensen kan gelezen worden in verhouding tot significante medemensen. En telkens gaat het om fundamentele wanverhoudingen. Een eerste is zijn verhouding als dokter ten aanzien van zijn patiënten, een tweede als dokter ten aanzien van zijn collega's, een derde als innovatief wetenschapper ten aanzien van de academici, en een vierde als man ten aanzien van vrouwen.

Al deze wanverhoudingen maken Freud niet gelukkiger. Het bezwaart naar eigen zeggen zijn gemoed. Vandaar dat hij zich 's nachts een reeks wensvervullingen voorspiegelt. Het is zijn schuld niet, hij heeft alles onder controle. Wanneer hij eenmaal wakker geworden bij die droom stilstaat, ontdekt hij dit van zichzelf. Daarom vergelijkt hij vol humor zijn onbewuste hersenkronkels met de ketellogica uit een grap. De grap gaat als volgt: een man brengt een geleende ketel vol gaten terug naar de eigenaar. Daarop aangesproken antwoordt hij dat hij de ketel ten eerste gaaf

heeft teruggebracht, dat de ketel ten tweede al vol gaten zat en dat hij ten derde de ketel nooit heeft geleend. Op een gelijkaardige manier gaat Freud in zijn droom met de schuldvraag om. Zijn redenering houdt geen steek, maar zodra ook maar één argument geldig is, kan hij elke mogelijke verantwoordelijkheid van zich afschuiven. Het onbewuste 'denkt' zoals de man uit de grap, besluit Freud.⁵

Vooraleer ik mijn commentaar bij Freuds droom voortzet, wil ik eerst twee vragen opwerpen. Een dergelijke droom is zeer persoonlijk en intiem. Het is inderdaad opmerkelijk dat een man die toch zonder twijfel een zeker aanzien hoopte te verkrijgen en te behouden binnen academische milieus zijn onbewuste zielenroerselen publiceert. Freud neemt daarmee een kwetsbare positie in. Waarom heeft Freud überhaupt toch zijn droom *willen* publiceren? Dat is de eerste vraag. Nu hebben veel mensen zich over deze droom gebogen. Er zijn dan ook heel veel interpretaties van deze droom. Mijn tweede vraag is daarom: hoe kunnen wij Freud zinvol lezen en interpreteren?

Eerste vraag: waarom publiceert Freud deze droom?

Freud heeft zelf aangegeven waarom hij tot een dergelijke intieme bekentenis overging. Hij had naar eigen zeggen twee ontdekkingen gedaan.

- Hij heeft *ten eerste* ontdekt dat de droom een andere inhoud verbergt dan die welke aan het oppervlak verschijnt. Wil men zijn eigen dromen begrijpen, dan dient men die te ontcijferen zoals een rebus.⁶ Freud had geen hoge pet op van droomverklaringen zoals men die in droomwoordenboeken vindt. Het lokte ooit bij Jacques-Alain Miller, een hedendaagse Franse psychoanalyticus, de fijne uitdrukking uit dat wie wil weten wat een woord betekent voor anderen een woordenboek kan raadplegen, en dat wie wil weten wat een woord voor hemzelf betekent in analyse

kan gaan.⁷ Om tot een degelijke interpretatie van de droom te komen, dient de dromer dus bereid te zijn om zijn associaties in vergaande mate mee te delen. Wil Freud dit aantonen, dan kan hij enkel dromen bespreken waarbij de dromer zelf voldoende associaties heeft meegedeeld. De dromer moet de censuur die zijn droom oplegt aan de kant durven te schuiven en vrijuit zijn gedachten meedelen.

- Nu is het ook zo dat hij al veel dromen had geïnterpreteerd in therapeutische contexten. Wegens zijn *tweede* ontdekking wilde hij deze dromen echter niet gebruiken. Hij was namelijk gaan inzien dat de mechanismen van de droomvervorming dezelfde zijn als die van de symptoomvorming. Ook neurotische symptomen zijn gecodeerde boodschappen die kunnen worden ontcijferd. Het zijn uitingen van psychische conflicten. En bovendien verschillen deze ‘neurotische’ symptomen en dromen in niets van de denkpatronen van ‘normale’ mensen.⁸ Daarom wil Freud zich niet baseren op het materiaal dat hem uit zijn artspraktijk ter beschikking staat. Wil Freud de principes van zijn droomduiding dus uiteenzetten, dan kan hij niet anders dan een minimale zelfonthulling te doen.⁹

Toch is Freud daar duidelijk niet zo happig op. Hij doet zijn zelfonthulling omdat hij niet anders kan om zijn ontdekking te illustreren. Dat illustreert een brief die hij aan zijn verloofde Martha Bernays schreef. Vijftien jaar voor de effectieve publicatie van zijn droom had hij al het voorgevoel dat hij zaken op het spoor was die een breuk zouden vormen in het eeuwenoude denken omtrent psychische processen en het menselijk lijden. In 1885 had hij daarom besloten al zijn aantekeningen en brieven van de voorbije veertien jaren te vernietigen. Hij schreef:

Eén voornemen echter, het zal een aantal nog ongeboren en tot ongeluk voorbestemde lieden flink tegenvallen, heb ik vrijwel helemaal uitgevoerd. Omdat je nog niet zult hebben geraden welke lieden ik bedoel, zal ik het je meteen verklappen: het zijn mijn biografen. Ik heb al mijn aantekeningen sinds veertien jaar en brieven, wetenschappelijke uittreksels en manuscripten in verband met mijn werk vernietigd. (...) De biografen mogen zich afbeulen, we zullen het hun niet te gemakkelijk maken. Iedereen moet met zijn opvattingen over de 'ontwikkeling van de held' gelijk krijgen, ik verheug me er al op hoe ze zich zullen vergissen.¹⁰

Freud laat daarmee duidelijk uitschijnen dat hij liever geen vermenging wil tussen zijn publieke leven en de privésfeer. In onze tijden van facebook en twitter, waarin het publieke leven en de privésfeer naadloos in elkaar overlijken te lopen, kunnen we ons misschien maar moeilijk inbeelden wat een moed het vergt om tóch een dergelijke droom anno 1900 in wetenschappelijke kringen te publiceren. De Sloveense filosoof Slavoj Žižek gelooft echter niet dat de opkomst van de sociale media ervoor heeft gezorgd dat wij ons privéleven verloren zouden zijn. Dit wordt vaak geopperd omdat we al onze gevoelens, bekommernissen, ideeën en foto's met één druk op de knop van de *iPhone*, die altijd op zak zit, publiek kunnen maken. Men heeft naar zijn mening niet zozeer op het privéleven ingeboet, want al bij al bepalen mensen wel degelijk zelf wat zij op internet plaatsen en wat niet. Žižek beweert daarom dat wij eerder ons *publieke* leven dreigen te verliezen. Hij koppelt dit niet aan de opkomst van de sociale media, maar wel aan wat hij het schaamteloos openlijke optreden van de Amerikaanse president Richard Nixon noemt. Die liep te koop met zijn privéleven ondanks zijn publieke rol.¹¹ Het is inderdaad opmerkelijk dat politici die met hun privéleven te koop lopen doorgaans beter scoren op de verkiezingscarrousel. Nochtans, zo zegt Žižek, doen hun persoonlijke trauma's en zorgen er werkelijk niets toe. Het mag ons niet interesseren. Politici dienen een publieke functie in te nemen en integere politieke beslissingen te nemen, besluit hij.

Freud lijkt dat goed te hebben gevoeld wanneer hij weigerachtig staat ten aanzien van het publiek maken van privédocumenten. Maar tegelijkertijd wil hij toch zijn ontdekking kunnen illustreren. En daar moet hij dus met zijn eigen persoon voor betalen. Op die dunne koord balanceert Freud wanneer hij de droom publiceert.

Tweede vraag: op welke manier moeten we Freud lezen?

Doorheen de geschiedenis zijn er vele pogingen geweest om de Irma-droom te herinterpreteren.¹² Vaak zoekt men daarvoor naar nieuwe biografische details die in verband zouden staan met de droom, ondanks Freuds pogingen om deze naar zijn mening overbodige en zelfs storende informatie te laten verdwijnen. Deze interpretaties menen in die extra informatie een ondubbelzinnige kern bloot te leggen. Men zoekt daarmee een objectieve waarheid in wat Freud niét bekend zou hebben, iets waar Freud dus heel weigerachtig tegenover stond. Die toevoegingen aan de droomtekst kunnen op twee punten plaatsvinden.

- In de eerste plaats gebeurt dat bij het materiaal als dusdanig. Men zoekt bijvoorbeeld wie dr. M. is, om de droom in een ruimere context te kunnen plaatsen. Dit interpretatiestramien probeert de droom zoveel mogelijk te contextualiseren in de concrete dagdagelijkse realiteit van Freud. Maar Freud heeft zelf ook proberen aantonen dat een droom vaak zijn vertrekpunt vindt in een concrete gebeurtenis die de dag voorheen plaatsvond. Hij noemt dit de ‘dagresten’. Het belangrijkste dat hij echter trachtte aan te tonen, is dat de verwerking van deze gebeurtenissen subjectief is. Het heeft dus geen zin zich op een verondersteld ‘objectieve’ realiteit te gaan focussen om de ‘waarheid’ van de droom te vinden. De waarheid dient in de associaties zélf te worden gezocht en niet buiten de droom en de dromer om.

- Ten tweede kunnen toevoegingen aan de tekst van Freud ook gebeuren op het punt waarover hij zegt dat zijn eigen associaties ondoorgrondelijk worden. Dat punt noemt hij de ‘navel van de droom’. Hij zegt: ‘Elke droom heeft minstens één plaats waarop hij ondoorgrondelijk is, een navel als het ware die hem met het onkenbare (*Unerkannte*) verbindt.’¹³ In die lectuur probeert men wat Freud zelf onkenbaar noemde in te vullen. Men gaat er al dan niet expliciet van uit dat Freuds weerstand precies op dat punt het grootst is. Met dit procedé speelt men dus de analyticus van Freud door zichzelf de taak aan te matigen om in te vullen wat Freud zichzelf (of zijn publiek) niet kon of wou bekennen. Freud schrijft echter niet dat de droom een ‘onbekende’ (*Unbekannte*) zou hebben. Hij schrijft wel dat het een ‘onkenbare’ (*Unerkannte*) heeft. Dat het Duitse *Unerkannte* in de Nederlandstalige *Werken* toch als ‘ongekende’ werd vertaald is een illustratie van de problematiek.¹⁴ Dit impliceert dat de kern van de droom volledig kenbaar *zou kunnen* zijn. Freud suggereert echter net dat er iets fundamenteel aan het weten ontsnapt. Interpretaties die het onkenbare trachten in te vullen, geloven dat ‘alles’ interpreteerbaar is.

Een andere manier om de tekst van Freud te lezen vinden we bij Jacques Lacan. Wanneer hij de droom van Freud bespreekt, stelt hij dat we de droom van Freud niet beter kunnen duiden dan Freud zelf.¹⁵ Daarmee zet hij de bakens uit voor zijn eigen lezing. Hij verklaart dat hij zich enkel met Freuds associaties wil bezighouden. Hij maakt op die manier kordaat – en zonder het zo expliciet te verwoorden – komaf met interpretaties die zich beroepen op externe gegevens en met interpretaties die ‘alles’ willen verklaren. Enkel de dromer kan inderdaad de waarheid in zijn droom benaderen. Een analyticus kan zijn analysant enkel in levenden lijve en door middel van zeer gerichte vragen verder helpen in de interpretatie

van zijn droom. Het gaat in de psychoanalytische duiding niet om een objectieve waarheid maar om een waarheid die *symbolisch* van aard is. Het is een constructie en geen feitelijke waarheid. In die zin spreken we ook beter niet over 'waarheid'. Van belang is dat de interpretatie subjectieve *effecten* heeft.

In de zucht om te achterhalen wat Freud wil zeggen maar niet zou kunnen of willen zeggen, wordt men namelijk blind voor wat Freud zwart op wit heeft geschreven. Ik zou zelfs zo ver gaan om te zeggen dat al wie Freud niet leest zoals Lacan voorstelt een 'paranoïde' lezer is. De paranoïde lectuur heeft twee kanten. Enerzijds is het een zeer gestrengde poging om een auteur te lezen. Niemand leest attenter dan de paranoïcus. Men kan dergelijke Freud-interpretaties dus bezwaarlijk aanwrijven dat ze niet detaillistisch en rigoureuus zouden zijn. Dit is dan ook de positieve kant. Het verbergt echter ook een andere kant. Er wordt namelijk iets 'voorbij' de tekst verondersteld. Net zoals de paranoïcus veronderstelt dat anderen stiekem genieten, zoekt een dergelijke lectuur naar de punten in de tekst waar de auteur stiekem genoten zou hebben. Een paranoïde lezer wil de auteur 'betrappen'. Lacan stelt een grens aan een dergelijke paranoïde lectuur door nogal botweg te zeggen: 'Als Freud het gevoel heeft dat hij de droom geanalyseerd heeft, dan is dat omdat hij dat gedaan heeft.'¹⁶

Men kan Lacan nu verwijten dat hij niet zou willen weten wat er *voorbij* de tekst ligt, maar net daarop is zijn hele lectuur gebaseerd. Hij verwerpt de kritiek niet dat de tekst een limiet kent, maar hij zal nu net *in* deze limiet een waarheid lezen, en niet *voorbij* deze limiet. Die limiet heeft alles te maken met iets dat onmogelijk gezegd kan worden. En meer specifiek gaat het om *iets dat niet kan worden gezegd in de seksuele verhoudingen*. Het gaat over de verhouding die hij als man inneemt ten aanzien van de vrouwen. Want het is precies op het moment dat hij zijn associaties wil opschrijven over de opengesperde mond van Irma, dat zijn associaties stokken. Net op dat punt verklaart hij zelf met de mond vol tanden te staan!

Freuds Irma-droom is een angstdroom

Er moet dus per definitie iets aan elke interpretatie ontsnappen. Daarom beoordelen we de interpretaties, of lichter uitgedrukt de 'interventies', die een psychoanalyticus bij een analysant doet, niet op hun objectieve waarheid, maar wel op hun subjectieve effecten. Wat zijn de effecten van Freuds droom over Irma? Hij begint simpelweg te schrijven. De droom zet hem aan het werk. Hij ontcijfert zijn droom en leest er een intieme boodschap in die hij liever niet had gelezen. Maar desondanks, ondanks die weinig geruststellende boodschappen, zet Freud door. Hij weet van geen ophouden en beschrijft de trauma's en narcistische krenkingen die de mens eigen zijn. Hij beweert niet dat dit enkel zijn patiënten zou treffen, maar wel dat het elke mens betreft. Elke mens is op de een of andere manier getraumatiseerd en onderhevig aan narcistische krenkingen. Daarom kunnen we ons de vraag stellen waarom Freud zijn analyse zo ver drijft. Waarom gaat Freud tegen zijn eigen narcisme in?

Erik Erikson heeft deze vraag al veel eerder op een geheel andere manier geformuleerd.¹⁷ Hij stelde zich de vraag waarom Freud eigenlijk niet wakker is geschoten uit deze droom. Deze vraag is bijzonder pertinent. Het is ten slotte een klinische vaststelling, die veelvuldig door analytici in de praktijk werd opgemerkt en gerapporteerd, dat heel wat analysanten op het hoogtepunt van de angst uit hun droom wakker schieten. Eriksons antwoord is kort en cryptisch, maar des te interessanter. Hij merkt op dat Freud niet is wakker geschoten omdat hij 'een taaie' was.¹⁸ Wat kan Erikson met dit raadselachtige antwoord hebben bedoeld?

Laat ons daarvoor terugkeren naar Freuds bespreking van zijn droom. Hij eindigt deze met een stelling die ver buiten de psychoanalyse weerklank vond: een droom zou altijd teruggaan op een wensvervulling. Omdat de dromer deze wensvervulling niet aan zichzelf kan toegeven, moet de wens worden verhuld. Hij kan zijn eigen verlangens niet verdragen. Deze vaststelling is, om het met een modewoord in de wetenschap

te zeggen *evidence based* bij uitstek. Wie patiënten ontvangt, kan het telkens opnieuw verifiëren. De neuroticus kan behoorlijk in de knoop geraken met zijn eigen verlangens, en zichzelf in allerlei bochten wringen om zijn verlangens niet te moeten realiseren. Dit brengt ons bij de keerzijde van het verlangen, en dat is de angst. Waar zit de angst in Freuds droom?

Freud maakt enkel aan het begin van zijn droombeschrijving kort melding dat hij in de droom door angst werd geaffecteerd. Hij schrikt namelijk op het moment dat Irma hem tegenspreekt en zegt dat ze wel degelijk nog pijn heeft, ondanks zijn behandeling. Zonder de tekst van Freud geweld aan te doen maakt Lacan van deze droom daarom een angstdroom.¹⁹ Net zoals Freud naar voren schuift dat er een grens aan de duidingsmogelijkheden van een droom is – er is een ‘onkenbare’ x in de droom –, voert Lacan aan dat er een grens op de wensvervulling is.²⁰

De droom confronteert dus met een dubbele grens. Niet alles kan worden geïnterpreteerd of gezegd. En ook het verlangen draagt altijd een zekere mislukking in zich: het object van het verlangen verschuift, het vervluchtigt, verdwijnt soms radicaal, of blijkt bij bevrediging helemaal niet te zijn wat men wilde. Precies die grens op het verlangen confronteert ons met de angst. De angst is een noodzakelijke hypothese om te kunnen verklaren waarom Freud precies *deze* droom droomt. Freuds droom gaat over verantwoordelijkheid en schuld. De angst schuilt daar altijd wel ergens om het hoekje. Het is dan ook een klinisch gegeven dat de schuld de angst kan afdekken. Wie zich schuldig voelt, kan de angst nog min of meer controleren. Precies daarom, omdat de schuld zo prominent op de voorgrond van de droom treedt, kan Freud een groot deel van die angst nog ontwijken.

Het is echter ook een klinische gegeven dat de schuld de angst *nooit volledig* kan afdekken. Schuldgevoelens sluiten de angst niet uit. De angst komt het pantser van de schuld als het ware van binnenuit doorbreken. Al bij al is de schuld dus geen ‘goede’ behandeling van de angst. Het is

geen garantie dat die angst ook op lange termijn effectief nog ontweken zal kunnen worden. Via de schuld (eerste deel van de droom) kan Freud zichzelf nog een tijdlang voorspiegelen dat hij, indien hij een en ander anders had aangepakt, nu niet in een dergelijke netelige situatie zou zitten. Zolang Freud zich schuldig voelt wegens zijn eigen falen kan hij zijn collega-artsen erbij roepen. Zij moeten de vraag naar de schuld voor hem beantwoorden. Zij staan garant voor de daden van Freud. Maar in het tweede deel van de droom blijkt het doorgeven van de schuld niet langer te werken. Hoe vaak Freud de hete aardappel ook probeert door te geven, de schuld komt altijd weer bij hem terecht. Van de schuldvraag ontsnapt hij niet. Wanneer hij dit inziet, komt de angst opzetten. Freud wordt geconfronteerd met het wegvallen van wat men in de psychoanalyse het verondersteld-wetend-subject is gaan noemen. Niemand blijkt 'het' werkelijk te weten.

Daarom is het vreemd dat Freud niet verschrikt wakker is geschoten op dit moment van de droom, wanneer Freud beseft dat hij niet langer een beroep kan doen op zijn collega's en er dus volstrekt alleen voor blijkt te staan. De angst confronteert hem met wat niet te zeggen valt over de man-vrouwverhouding, met een gat in het weten, met wat aan elke controle of garantie ontsnapt.

Er zijn nu twee schijnbaar tegengestelde stellingen in *De droomduiding* aanwezig. Enerzijds ontwaart Freud zelfs in nachtmerries een wensvervulling. Anderzijds blijkt uit zijn redenering ook dat als men een gewone droom ver genoeg analyseert er een grens is aan de wensvervulling. Er is dus met andere woorden een punt waar *elke* droom traumatisch kan worden, ongeacht of men uit die droom wakker schrikt. Elke droom kan per definitie een angstdroom worden. Sterker nog: elke droom is per definitie een mislukte droom wanneer we die ver genoeg analyseren.

De psychose toont dit op de meest radicale manier. Het is ten stelligste af te raden om als therapeut dromen van psychotische mensen te

interpreteren. De dromen van de psychoticus tonen ons wat er gebeurt wanneer het normale ‘neurotische’ proces van de droomvorming niet werkt. Zij kennen de neurotische versluiering niet. De droom toont zich als een gruwelijk reëel ding. Bij hen is het zeer vaak zaak om net van deze traumatiserende kern weg te geraken. Nogal wat psychotici kunnen bovendien een grote moeilijkheid ervaren om hun eigen dromen *als* droom te ervaren. De taal werkt voor hen niet op dezelfde metaforische manier. Soms gebeurt het dat zij uren nodig hebben vooraleer ze beseffen dat de droom *slechts* droom was. Bij hen is de droom geen versluierde wensvervulling meer. Ze worden geconfronteerd met een brute onversluierde werkelijkheid.²¹

Lacan – die veel meer ervaring met psychose had dan Freud – heeft Freud niet tegengesproken wanneer die stelde dat de droom een wensvervulling is. Hij heeft Freud wel geradicaliseerd op basis van zijn ervaring met de psychose door de stellen dat de wensvervulling per definitie altijd moet falen, ook in de neurose of de ‘normaliteit’.

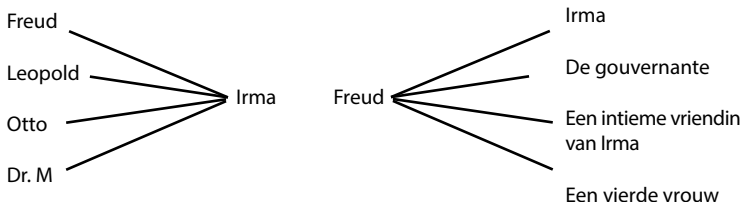
Freud stelt dat de angst opduikt wanneer de droomarbeid tekortschiet om de wensvervulling te verhullen. De wens wordt al te duidelijk voor het subject zelf, en precies dat kan iets ondraaglijks zijn voor de neuroticus. Het kan ondraaglijk zijn om te expliciet, te rechtstreeks met zijn meest intieme verlangen geconfronteerd te worden. Lacan beweert op zijn beurt nu dat de angst ontstaat wanneer het punt bereikt wordt waarop het duidelijk wordt dat het verlangen structureel onbevredigd blijft, en dat de droomarbeid dus *in extremis* geen zin heeft.²²

Acht hoofdpersonages zonder auteur

We hebben drie zaken vastgesteld: Freud schiet niet wakker uit zijn droom, Freud herinnert zich de droom, én hij analyseert die dan nog eens ook! Elk van deze drie vaststellingen wekt onze verwondering.

Deze drie vaststellingen leiden ons over drie wegen naar het verlangen van Freud. Zelfs slapend blijft Freud zich blijkbaar afvragen wat een vrouw wil.²³ En die vraag oplossen lukt uiteraard niet. Wanneer Freud daar wat klungelig voor de opengesperde mond van zijn patiënte staat, roept hij er dan maar zijn collega's bij. En plots staan ze daar met vier met open mond! We mogen ons niet laten misleiden: het is niet omdat Freuds collega's in de droom verschijnen, dat we iets over die collega's zouden leren. Het is Freuds droom, en dus leren we enkel iets over hem. Het is Freud zelf die viermaal voor de open mond van de vrouw verschijnt. Hij probeert haar via verschillende wegen te benaderen. We vinden dus in de droom een reeks 'verdubbelingen' terug aan de kant van de mannen.²⁴

Wat nu echter onze verwondering wekt, is dat we ook aan de kant van vrouw-Irma een reeks verdubbelingen ontmoeten. Irma blijkt – zodra Freud over zijn droom nadenkt – een hele reeks andere vrouwen te verbergen. Freud noemt dit een 'verdichting'. In het beeld van Irma komen meerdere andere vrouwen opduiken. Het openen van de mond doet Freud denken aan een gouvernante die hij behandelde en die niet bepaald stond te springen om haar gebit te tonen. Dat Irma in de droom bij het raam staat, doet hem denken aan een intieme vriendin van Irma die hij daags daarvoor net zo bij het raam had aangetroffen en bij wie hij eveneens een hysterische problematiek vermoedde. Tot slot moet hij nog aan een vierde vrouw denken die hij niet graag als patiënte zou hebben omdat ze hem allesbehalve meegaand overkomt. In totaal tellen we dus vier mannen en vier vrouwen in de droom.

Figuur 1a en 1b: de acht personages in de droom

Wat opvalt, is dat de vier mannen in de droom zelf verschijnen, terwijl er slechts één vrouw in de droom verschijnt. In de associaties achteraf is het precies omgekeerd: daar verschijnen de vier representanten van het vrouwelijke geslacht wel en raken de vier mannen op de achtergrond. Het lijkt wel alsof de vermenigvuldigingen nooit tegelijkertijd gebeuren. Eerst staan de vier mannen zich gezamenlijk aan de opengesperde mond van Irma te verdringen, nieuwsgierig als ze zijn naar de kern van het verlangen van de vrouw. Wanneer Freud er, eenmaal wakker, toe besluit de droom nader te bekijken, blijkt er plots een heel reeks vrouwen voor hem op te duiken. Wanneer er met andere woorden een eenheid bij de vrouw is, versplintert de man in een reeks representanten van het mannelijke geslacht. En wanneer er een 'eenheid' bij Freud is, vermenigvuldigt het object zich. Hieruit kunnen we twee zaken concluderen:

- Wanneer Freud zijn object van verlangen denkt te ontmoeten – en dat is niet Irma, maar 'iets in' Irma, te weten de intimiteit van een vrouw – dan raakt zijn ego versplinterd over allerlei representanten van het mannelijke geslacht. Zijn zoektocht naar de intimiteit van een vrouw maakt met andere woorden dezelfde beweging als een boemerang: het keert zich tegen hem en confronteert hem met de vraag wat het is om man te zijn voor een vrouw. Daarop moet elke man die een beetje eerlijk is, het antwoord schuldig blijven. Het confronteert Freud dus met het feit dat zijn 'ego' als man in wezen *nergens* is (figuur Ia).
- De droom confronteert hem ook met het intieme en onuitsprekbare verlangen van vrouwen in het meervoud. Zijn hysterische zoektocht op de vraag wat De vrouw zou verlangen, confronteert hem meteen met het verlangen van een *hele reeks* vrouwen. De vraag wat De vrouw wil, is tenslotte een waanachtige vraag. Men kan niet spreken over wat De vrouw zou willen. De vrouw bestaat niet. Er bestaan alleen vrouwen, in het meervoud. En

het verlangen van elk van die vrouwen is telkens opnieuw een 'onbekende', en in een laatste instantie zelfs 'onkenbare' factor. Daarom schreef ik de vrouwen ook in het meervoud in de ondertitel van het boek (figuur 1b).

De navel van de droom

Laat ons nu Freuds uitspraak dat elke droom een 'navel' of een 'onkenbare' bevat verder bespreken. Dit is een bijzonder belangrijke uitspraak, omdat ze ons leert welk statuut Freud zelf aan zijn hele psychoanalytische theorie geeft. Freud leidt namelijk heel veel zaken uit zijn theorie over de droomduiding af. Een goed begrip van dit boek kan ons daarom iets leren over het statuut van zijn denken en zijn theorievorming over het menselijke functioneren.

Dat er een 'navel' aan de duidingen is, betekent niets minder dan dat elke duiding onvolledig moet zijn. Elke duiding moet per definitie een deels mislukte duiding zijn. Ik betwijfel of men doorheen de geschiedenis, zowel binnen als buiten de psychoanalyse, het belang van deze uitlating altijd goed heeft begrepen. Laat mij dus zo scherp mogelijk formuleren wat ik onder die uitdrukking 'navel van de droom' begrijp. Ik lees dit op drie duidelijk afgebakende niveaus.

- *Niet alles kan worden gezegd (door de patiënt) of geïnterpreteerd (door de therapeut).* Freud verwoordt dit zelf op een andere manier. Elke droom heeft een punt waar de associaties stokken. Deze limiet is geen onbekende, maar een onkenbare. Interpretieren mislukt bijgevolg altijd gedeeltelijk. Er is een limiet aan het spreken. We kunnen hieruit afleiden dat therapie rekening dient te houden met een onmogelijkheid om alles te zeggen. Van daaruit kunnen we een ethische richtlijn opstellen. Het gaat er niet om de objectieve waarheid te 'vertellen' in therapie. Het gaat er wel om dat men

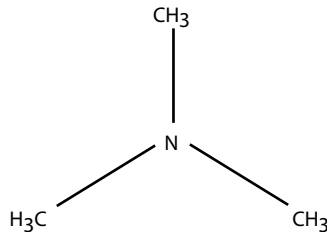
subjectieve waarheden formuleert. Dit is een ware arbeid die we de ethiek van het Goed-spreken kunnen noemen.²⁵

- *Elk verlangen voert tot een impasse.* Het verlangen blijft altijd op een bepaald punt onbevredigbaar. Daarom wordt de wens verhuld aan de dromer getoond. Hij wil niet met het structureel onbevredigbare aspect van het verlangen worden geconfronteerd. Nachtmerries zijn daarom niet zozeer dromen die de wens onverhuld aan de dromer tonen, maar wel dromen die de impasse van het verlangen als dusdanig aan de dromer tonen. De klinische les is dat wanneer het verlangen faalt, de angst opduikt.
- *De dromer is in laatste instantie niet in zijn droom aanwezig.* De droom kent geen grond. Net zoals Atlas de hele wereld op zijn rug droeg, en zelf met de voeten in het luchtledige bleef hangen, kent ook de droom geen grond in zichzelf. Het punt *van waaruit* nagedacht wordt (punt 1) en verlangd wordt (punt 2) ontbreekt dus. Elke droom confronteert de dromer daarom met zijn gebrek-aan-zijn en met de grondeloosheid van existentiële vragen.

Conclusie: op het hoogtepunt van de angst vindt Freud formules uit

Met het voorgaande in gedachten, blijft het verwonderen dat Freud niet badend in het zweet uit zijn droom wakker is geschoten. De droom confronteert hem met een hele reeks problemen en vragen: met zijn verantwoordelijkheden als arts, met zijn narcistische krenkingen in de verhouding tot collega's, met zijn wetenschappelijke eenzaamheid en met een vraag die hem misschien wel het meest intiem was, de vraag wat vrouwen willen. Toch schiet Freud niet wakker op het hoogtepunt van de angst, wanneer Irma haar mond voor hem opent en haar seksuele onbevredigdheid hem duidelijk wordt. Waarom?

Nu kunnen we Eriksons cryptische antwoord dat Freud niet wakker is geschoten omdat hij ‘een taaie’ was, in een nieuw licht interpreteren. Freud is niet uit zijn droom wakker geschoten omdat er op dat moment een formule bij hem opkomt. Precies op het hoogtepunt van de angst komt er hem een chemische formule voor de geest. Terwijl Irma daar met de mond open staat, toont de formule zich steeds scherper en vetgedrukt. Het is de formule van het product trimethylamine, dat Freud aan de seksualiteit doet denken (figuur 2).

Figuur 2: chemische samenstelling van trimethylamine

Irma's opengesperde mond werpt Freud de vraag toe: 'Wat wil de vrouw?' Had hij op dat moment geen antwoord uitgevonden – hoe gek ook – dan was er een grote kans geweest dat hij wakker was geschoten. Maar Freud was inderdaad 'een taaie'. Hij vindt namelijk een formule uit als antwoord op zijn meest intieme vragen: 'De vrouw wil *trimethylamine*!'

Deze gekke formule is niet het raadsel zelf. De formule is een vormgeving van het raadsel dat de vrouwelijke seksualiteit voor Freud is. 's Nachts dringt het raadsel zich aan hem op. Overdag gaat hij verder met de ontcijfering en vindt hij zijn theorie over de droomduiding uit. Dit is een theorie over hoe existentiële vragen zich in het bewuste en onbewuste denken van mensen manifesteren. Uiteindelijk is de grote 'onkenbare' factor in Freuds droom geen andere dan het verlangen van vrouwen. Voor anderen kunnen dat geheel andere vragen zijn.